

ושמרתם דרכו — משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקללות מכם עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה כדי שתזכו לחיי העולם הבא וייתב לך לעולם שכולו טוב ותאריך ימים לעולם שכולו ארוך ונמצאתם זוכין לשני העולמות, לחיים טובים בעולם הזה המביאים לחיי העולם הבא, שאם לא יקנה פה חכמה ומעשים טובים אין לו במה יזכה... ואם עזבתם את ה' ושגיתם במאכל ובמשטה וזנות ודומה להם — מביא עליכם כל הקללות האלו ומסיר כל הברכות עד שיכלו ימיכם בבהלה ופחד ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצות כדי שתאבדו מחיי העולם הבא ונמצא שאבדתם שני עולמות, שבזמן שאדם טרוד בעולם הזה בחולי ובמלחמה ורעבון, אינו מתעסק לא בחכמה ולא במצות שבהן זוכין לחיי העולם הבא'. (מתוך הל' תשובה לרמב"ם טא.)

'אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה, בכיבוד אב ואם כתיב... בשילוח הקן כתיב...' —

'בעולם הזה יש רע וחטא ומות — התורה הקדושה אינה משלימה עם מציאות זאת, וכל ענינה הוא לבנות עולם חדש שאין בו שלשה אלה, ואשר סר ממנו ההסתר-פנים השורה בעולם הזה! הוא אשר אמרו 'אין כל מצוה ומצוה...' אם בחמורה שבחמורות ובקלה שבקלות תלויה תחיית המתים, נבין כי תכלית כל המצוות היא תחיית המתים'.

'וחיי עולם נטע בתוכנו'. חיים אלה אינם נגמרים עם המות. המשך יש להם בעולם הנשמות. ולא די בזה. כל התורה היא דרך לחזור לחיי עד בגוף ונפש, ולא קבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהם (ע"ז ה.). אילו זכו ללוחות הראשונים, היה זה ביטול המות בישראל. לא זכינו לכך, אבל "אין כל מצוה ומצוה שמתן שכרה כתוב בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה" — עדיין התורה והכלל-ישראל אינם משלימים עם מציאות המות בעולם, ובכל מצוה יש צליל דק של תחיית המתים, כי זוהי תכליתם של חיי תורה: חיי עד בגוף ונפש גם יחד. (מתוך עלי שור עמ' קלא, תרלט. עע"ש בעמ' תרנה).

דף מ

'גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו — כגון רבי צדוק וחבריו...' — עיקר הגבורה שנשתבחו בה ישראל, היא הקדמת העשיה לשמיעה — קודם כל 'עושי דברו' ורק אח"כ 'לשמוע בקול דברו'. וכמו שאמרו (בשבת פח) שהקדמת 'נעשה' ל'נשמע' הוא רז שמלאכי השרת משתמשין בו. ופירוש הדבר, שזכו ישראל בעת מתן תורה שייקבע בלבבם להיות נמשכים לגמרי אחר השי"ת, כמו המלאכים שמקיימים שליחותם ללא היסוס, פקפוק או מלחמה פנימית. ואף שלאחר החטא חזר אליהם היצר-הרע, יש בכחם של ישראל להתגבר על היצר, ולהיות לבם נמשך אחר רצון ה' במסירות גמורה, גם ללא הבנה ותועלת עצמית.

הרי שעשיית המצוות אצל ישראל-עם-סגולה, עיקרה מחמת שהם מצוות ה', ולא מפני הבנתן — 'שמיעתן'. רק לאחר עשייה כזו זוכים לשמיעה גמורה, שהיא רוח הקדש והשגת התורה לאמיתתה. לא כן אצל אומות העולם, אם כי גדולי חכמיהם חברו ספרי מוסרים ומידות טובות, לדעת אלו

מידות משובחות ואלו מגונות, בחשבם שבכך יוכלו להגדיר עצמם ולהתרחק מאותן פחיתויות, על ידי שכלם — לא עמדה להם חכמתם בעת הנסיון, כידוע מראשי הפילוסופים היוונים. שהם — ברשות לבם נתונים, ולא לבם ברשותם. (ישראל קדושים עמ' 46, ועוד)

'סליק וקנפיל מאיגרא לארעא' — כתב הרמב"ן (במלחמות ה' — סנהדרין, פרק בן סורר): מן הדין עשה כן ולא ממידת חסידות, כי אם מן הדין לא היה מחויב, היה אסור לו הדבר משום ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש'. (ומחלוקת הראשונים בדבר, האם בכגון זה שייך למסור נפשו ממידת חסידות), ומכאן הוכיח שגם אסור ביאה של ארמית, בכלל גילוי עריות הוא שדינו ב'הרג ואל יעבור'. ומכלל דבריו מתבאר שאומרים 'הרג ואל יעבור' גם על ידי מעשה בידיים, להרוג עצמו בכוננת תחילה כדי להינצל מהאיסור. (ע' בזה בקובץ הערות — יבמות מה, ד. וראה באריכות בספר 'זכרון שמואל' לגר"ש רוזובסקי — סה).

'רמי ליה רבא לרב נחמן, תנן אלו דברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהן בעולם הזה... ותלמוד תורה כנגד כולם... אלא טוב לשמים ולבריות זהו צדיק טוב...' — מבואר שגם תלמוד תורה בכלל 'טוב לשמים ולבריות' — יש לפרש מפני שמביאו לכל שאר המצוות ובכללן גם מצוות שבין אדם לחברו [והוא הטעם ש'תלמוד תורה כנגד כולם']. ועוד, מפני שהתורה היא אור המאיר לו ולזולתו, והרי הוא יכול להורות לאחרים וללמדם, ונהנים ממנו עצה ותושיה. ובלאו הכי יש לומר, הלא התורה נקראת 'טוב', ואם כן הלומד תורה בכלל 'צדיק טוב' הוא, ואוכל פרי מעלליו בעולם הזה. (ע"ע שיטה לא נודעה למי).

'מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה' — כלומר, אין נענש בה כאילו עשה מעשה, ומכל מקום נענש עליה מאחר שהוא מכוין בהרהורו לעשותה ולא נמנע ממנה מצד כבישת יצרו אלא שלא נודמן לו להוציא הרהורו לפועל. (מאירי) ע' קדושת לוי — ריש לך.

'דאמר רב הונא: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה — הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך? אלא נעשית לו כהיתר' — כי טוב אין לו צורך לבקש התנצלות ותירוצים לעצמו על עונו, שכבר אינו מרגיש שום חסרון במעשהו, על כן לא יעסיק את שכלו בטענות אונס או שאר טענות מוטעות אלא פשוט אומר בלבו כי מעשיו כשרים וישרים, ולא נשארה בו שום הרגשה ושום נצוץ התעוררות דקדושה נגד חטא זה, ומה רחוק הוא מן התשובה. (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 122) ע"ע במובא לעיל כ.

'אמר רבי אלעאי הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה כמו שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא' — הרי"ף (במועד קטן יז) כתב דליתא לדר' אילעאי אלא אף על פי שיצרו מתגבר עליו צריך לישב את דעתו, דקיימא לן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים והרי בידו הדבר מסור. (ור' אילעאי ודאי לא אמר להתיר לו לעבור, אלא כוונתו (כמו שפרשו התוס' בכ"מ ועוד ראשונים) שאם אין יכול לכפות יצרו, לכל הפחות ילך למקום אחר ולא יחלל שם שמים. ומכל מקום כתב הרי"ף דליתא לדברים אלו, כי לעולם צריך

האדם לחשוב שבידו הדבר נתון ואינו אנוס לעשותו (ע' תוס' עירובין מא: ד"ה מי; צדקת הצדיק מג; אגרות משה יו"ד ח"ד טו, עמ' קפב), ולכך אין מקום להדריכו כיצד יעשה כשלא יוכל להתגבר על יצרו.

ורש"י (במו"ק שם) הביא בשם רב האי גאון, וכן כתב רבנו חננאל, שכוונת ר' אילעאי שעל ידי יגיעת הדרכים ולבישת שחורים וכו' יישבר יצרו הרע ולבסוף יימנע מעבירה.

וברא"ש ובערוך מובא בשם ר"ח, שודאי לא דיבר ר' אילעאי על דבר עבירה, אלא יצרו מתגבר עליו לשתות במיני זמר ולשמוח בשמחה המרגילה לידי עבירה, וע"י שילבש שחורים וכו', אפשר שיימנע לבסוף אף מזה. [וכיוצא בזה כתב המאירי כאן, שמהדובר על דברים מכוערים שאינם אסורים, ומאחר שאינו מקפיד על כבודו ומחליט עצמו לאותם דברים, שוב אין יצרו מתגבר עליו לדברים האסורים].

ומשמע בדברי הרא"ש שגם לפי פירוש זה כתב דליתא לדר' אילעאי, אלא יש לו ליישב דעתו ולהתגבר על יצרו ולא להישמע לו כלל.

יש שכתבו לפרש [שלא על הדרך הפשט] 'יעשה מה שלבו חפץ' — שבאמת חפצו הפנימי של אדם הוא ליראת שמים, אלא שיצרו מתגבר עליו מפני הכבוד שחולקים לו בני אדם שבמקומו, או מפני עשרו ויופי בגדיו וכד' — לזאת העצה היעוצה לילך למקום שאין מכירים אותו וילבש שחורים ואז יוכל לעשות מה שבאמת לבו חפץ, להיות עניו ושפל רוח. (בשם הר"פ מקורייך, וע' תולדות יעקב יוסף (צו); שבט מוסר (יב, יב); בן יהוידע ומאור ישראל — מו"ק שם).

'המסתכל בקשת' — נתבאר בחגיגה טז.

(ע"ב) 'אין תחילת דינו של אדם על דברי תורה' — יש במשמע גם בדין של ראש השנה, שתחילה נפסק ענינו מה יזכה בתורה ומצוות, ואחר כך נפסק עליו חיי העולם הזה, באגב וטפל. (חדושי חתם סופר — סנהדרין)

'ככתבם וכלשונם'

'לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי...' —

'הזהר שלא תהיה קודח בספינה! כי אדם עובר בספינה וכמובא במדרש (ע' ויקרא רבה ד,ו) מעשה באחד שהיה עובר בספינה והיה קודח תחתיו. באו עליו בני הספינה וצווחו עליו: מה אתה עושה?! אמר להם: מה לכם עלי, הלא במקומי אני קודח... אמר לו: שוטה שבעולם! הלא אתה מאבד את כל הספינה, כי מהנקב שלך יבואו מים בכל הספינה. כך כשהאדם חוטא הוא מאבד ח"ו טובה הרבה מן העולם, הדא הוא דכתיב וחוטא אחד יאבד טובה הרבה.

ומעתה הביטו וראו נפלאות; מצינו בגמרא (מכות יא.) על כהן גדול, אמר ההוא סבא מפירקא דרבא שמיע לי, שהיה לו לבקש רחמים על דורו ולא בקש. כשאדם לומד שמעתתא זו יפלא בעיניו איך יהיה מוטל חוב כזה על כהן גדול, שבאם היה אחד בעולם שנתחייב גלות, שיתפלל הכהן הגדול עליו שלא יבוא לידי החיוב הזה. ועבשיו עפ"י המדרש הנ"ל תימה על תמיחתה, הלא חוב כזה מוטל על כל איש ואיש, להזהר מלחטא שלא יאבד את כל העולם כולו — הרי שגם הדיוט צריך לדאוג לכל העולם כולו.

ולכן מבואר באלפס וברמב"ם וברא"ש 'שכל איש מישראל צריך לראות כאילו עיני כל ישראל תלוין עליו', כמבואר זה במקום אחר. הרי שכל יחיד ויחיד צריך לדאוג על כל העולם כולו,

ומה זו תימה שהחיוב כל כהן גדול להתפלל על כל העולם שהלא הוא הגדול שבישראל, ותפלתו תהיה נשמעת כי הוא השליח-צבור...'. (מתוך 'חכמה ומוסר' ח"ב שמג)

'הנפשות כולם קשר אחד, כענין יעקב חבל נחלתו, ואם אחד מושך למעלה, הכל נמשך למעלה, וכן להפך, על דרך חוטא אחד יאבד טובה הרבה, והיינו כשכל העולם מחצה על מחצה — כדאיתא בספ"ק דקדושין.

לפי שהעולם ממשיכין בחבל, זה מושך לכאן וזה מושך לכאן, ומי שכחו גדול יותר מנצח, וכמו שאמרו שם 'העולם נידון אחר רובו', ועל ידי המשיכה בחבל, החבל מתפקע ומתארך, פירוש, שנתרבו נפשות, ולא שנתרבו רק שנחלקו אחד לשנים, וזה שאמרו... ונתארך החבל לאין חקר.

ובראש החבל מחזיק השי"ת. וכשיכלו כל הנשמות, היינו שלא יהיה אפשר החלב להתארך יותר, אז ימשוך כביכול גם השי"ת להם, ואז יכירו כולם וגו' ומלא כל הארץ כבודו, ויהיה גמר התיקון דייקא בדור שכולו חייב — שלנתק החבל אי אפשר, כי יעקב חבל נחלתו ואין השי"ת מניחם, רק כביכול נמשך עמהם, ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים וגו' ובא ה' אלקי כל קדשים עמך ולא יהיה כלל זה מושך לכאן וזה לכאן.

ולכן נאמר גם בפרשת תוכחות ובשאר מקומות בחטאים לשון 'והיה' שאינו אלא שמחה כמו שאמרו ז"ל (ב"ר יב), כי צירוף 'והיה' — הבנים קודמים לאבות כידוע, היינו שישראל מנצחים לאביהם שבשמים, וזהו שמחה בכל העולמות. וכן על ידי העבירות כביכול נצחונו בני לעבור על רצוני, כשיגלה לעתיד זה שהכל לטובה. ואין מקום להאריך עוד'. ('צדקת הצדיק המלא' קסג. מכת"י).

(ע"ב) 'אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה — איבד את הראשונות... ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה — אין מזכירים לו שוב רשעו...' —

ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רבין — שאמר לו, כי לא ניתן זמן לאדם לשוב להש"י רק בעודנו בחיים, ואז אינו נקבע החטא ויוכל לשוב, אבל 'לפתח' — הינו כשאפס כח חיות האדם, אז 'החטא רובין' ולא יוכל לקום, וכמו שמצינו (בבבא בתרא עד). בעדת קרח שתמיד אומרים משה אמת ותורתו אמת ואינם ניצולין מגיהנם, כי אמירתם אינה מעומק לבם, כי בהדעה שהאדם הולך מעולם הזה, בזאת הדעה נשאר לעולם, כי באם היו אומרים בחייהם משה אמת ותורתו אמת — היו ניצולין'. (מי השלוח — בראשית)

מה שכתב שהכל נקבע בדעתו האחרונה שבחייו, היינו כשנקבעה דעתו כן בהחלט, דומיא דתוהה על הראשונות שעוקרן למפרע, אבל צדיק שהרשיע בעבירה בסוף חייו, הלא מבואר בגמרא שלא איבד הראשונות.

'תלמוד גדול או מעשה גדול...' —

'מצינו מאמרי חז"ל הנראים לכאורה כסותרים זה לזה בשיקול ערך לימוד התורה וערך המצוות זה כנגד זה... צריך לברר איפוא מהו העיקר, אם תורה או מעשה המצוות? ... יש תורה שהיא מצוה, ויש מצוה שהיא תורה. כיצד? בתחילה, קודם שעמל ויגע בה, ועדיין לא נעשה קנינו — 'תורתו', נמצא שהאדם לומד תורה אבל עוד לא דבק באור התורה, על

כן לימודו הוא בגדר של מצוה. וכיון שלומד על מנת לעשות, יכול הוא להגיע על ידי לימודו לידי מעשה בדרך של 'מצוה גוררת מצוה'; ובבחינה זו נאמר 'תלמוד גדול שמביא לידי מעשה', שהתלמוד נתלה במעשה. אולם גם בבחינה זו יש בו עדיפות על שאר מצוות, כי הרי זולת ענין המצוה שבלימוד, מגלה הוא גם בנוגע לשאר מצוות את חיובן ואת אופני וגדרי קיומן.

במדרגה גבוהה מזו האדם דבק בלימוד עד שהתורה נעשית חייו ממש, כאמרם ז"ל שעל ידי שטרח בה 'לבסוף נקראת על שמו'. פירוש, שנעשית עיקר מציאותו. אז בהתדבקו לתורה, הריהו דבק באור התורה ממש, ובוה הוא דבק בהקב"ה; ובודאי זוהי תכלית כל המצוות, לכן בבחינה זו התלמוד גדול מכל המצוות. הרי לפנינו: תורה שהיא מצוה, ותורה שהיא דבקות ואור.

אחר כך, כשהאדם דבק בתורה, זוכה הוא עוד שאור התורה נכנס ומתפשט בכל מעשיו — כל מעשה שעושה יהיה חדור מאור תורתו; ושוב על ידי עשיית כל מצוה מתחזק בו האור, ובכל מעשה ומעשה הריהו קובע בעומק לבבו את אשר למד בתורה; ובוה הריהו זוכה לקיום המצוות בכונה ובדבקות. נמצא שהמצוה הופכת לתורה, כי עשייתה יוצרת דבקות ואור... נמצא שהלימוד מביא לידי מעשה. וכשעמל בתורה בא לידי דבקות בלימוד עד שנעשית תורתו — אור תורה מחייהו; ואור תורה חודר גם לתוך מעשיו ונעשים גם הם בחינת תורה-אור; וממעשים אלו מתעלה לתורה עליונה יותר, פנימית יותר; וממנה למעשים עליונים פנימיים יותר; וחוזר חלילה — תורה ומצוה, ומצוה ותורה, כל אחת נבנית על גבי חברתה, וגם מעלה אותה עמה...'. (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 35 ואילך).

'אין תחילת דינו של אדם נידון אלא על דברי תורה' —

'... ובאמת כל אחד מישראל מאמין שהכל מהש"י והוא הזן ומפרנס, ומ"מ רואים אנו שמבטלין מן התורה ומטרידין את עצמם בהשתדלות הפרנסה. ואף שמאמינים שהכל מהש"י והיה לו לסמוך שאין מעצור לה' להושיע במעט השתדלות, והיה להם לעשות תורתם עיקר ומלאכתן עראי?

אך הוא מפני שאין האמונה בשלימות, וכמו שאמרו בזהר...

וזה ענין מה שאמרו: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו 'נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה?... ומצינו: 'אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה', וכמו שעמדו על זה בתוספות. — אך לפי האמור הוא ענין אחר, ששואלין לו נשאת ונתת באמונה שלימה שהש"י הזן ומפרנס והכל מידו, וממילא עושה האדם מלאכתו עראי ותורתו עיקר.

וזה שדרשו 'פטר מים' היינו, מי שפטר עצמו מדברי תורה שנמשלו למים, (וכמ"ש רש"י), וזה על ידי התנצלותו שהיה טרוד בפרנסתו — 'ראשית מדון' — ששואלין אותו נשאת ונתת באמונה. ומצינו (ביומא לה): הלל מחייב את העניים...'. (מתוך פרי צדיק — שמות ג).

'תנו רבנן, האוכל בשוק הרי זה דומה לכלב. ויש אומרים פסול לעדות' —

'רש"י: 'פסול לעדות' — דכיון שאינו מן הישוב אין מקפיד על עצמו ואין לו בושת פנים. וכן האוכל בשוק הואיל ואין מקפיד על כבודו, אינו בוש לזלזל בעצמו וליפסל'. (לר"ח ולר"ת המובאים בתוס' שם יש שיטות שונות בזה, אך הרמב"ם י"א עדות ה' מבאר כרש"י).

יתכן שאנו מתקשים מה הבושה והזלזול בזה שאוכלים ומברכים בשוק עד כדי כך שזה חשוד גם על עדות שקר – הרי מאכלו כשר, והוא גם מברך כדבעי, ומה הרע שעשה? אכן, אין כאן 'רע' ממש, רק חסרון של עדינות הנפש. אמור מעתה, כי ההקפדה על כבוד עצמו יוצרת דפוסי-חיים המושתתים על עדינות הנפש. זהו יסוד לכל עניני כבוד, ולפי מה שביארנו בע"ה למעלה נגדיר כאן באופן ברור: כבוד הוא הנהגה חיצונית המחויבת מהמציאות של קדושה פנימית ומתאימה לה. הרי יש בקרבך צלם אלקים קדוש – זה מחייב הנהגה בעניני גופך המתאימה לו, וזוהי הנהגה המושתתת על עדינות נפש.

מאותו ענין הוא מה שאמר ר' חייא בר אבא אר"י: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה (שבת קיד.). ויותר מזה כל הנהגת תלמיד חכם שהרמב"ם מבאר בפ"ה מהלכות דעות שכולה מבוססת על עדינות נפש וכולה חיוב גמור לת"ח. תקצר היריעה כאן להביא את כל הפרק בלשונו, ויהיה זה הצעד הראשון בהתלמדנו בהנהגה של כבוד, ללמוד הפרק ההוא בעיון ולהתרגל בקיום הלכותיו אחת לאחת, החל מהקפדה על לבושים נקיים וכלה בהתלמדות באכילה בעדינות. וכל זאת לא כדי למצוא חן בעיני הבריות אלא כדי לכבד את הצלם-אלקים שבנו.

לרבים נראית הנהגה זאת כסלטול מיותר. ירידת הדורות העיבה גם על עדינות הנפש. הגלות בין האומות גם כן הרגילה אותנו בדפוסי חיים גסים. אולם, חיי תורה מחייבים דוקא עדינות נפש, ועלינו להיחלץ מהרגלים גסים – בפרט באכילה – ולהחיות בנו עדינות הנפש שהיא חלקו של הכלל-ישראל שאחד מסימניו הוא 'ביישנים'. אי לזאת, נתלמד בתקופה די ארוכה בהנהגת ת"ח בהדרכת הרמב"ם. (עלי שור ח"ב עמ' רכו)

'דרש בר קפרא: רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותא' – שאין לו שום רווח ותועלת ברגזנותו ובקפידתו, ואינו אלא מפסיד לעצמו (כמו שפרש"י). וזו לשון רבי חיים מוואלווין באגרת אל נכדו (מודפס בסוף ספר 'רוח חיים'):

'...ולחמותך ולנות ביתך תחלוק כבוד כראוי להם ושלא להכניס שום קפידה בלבך על שום אדם, ואין צריך לומר שלא להשיב בקפדנות לשום אדם. ועל ידי מדת סבלנות משיג האדם רצונו יותר ויותר מעל ידי כל תקיפות שבעולם...'

ראה עוד: אבני זכרון – 'כעס' קפח; עלי שור ח"ב עמ' ריד ואילך.